

NAZEWNICTWO I UŻYTKOWANIE ROŚLIN LECZNICZYCH NA ZIEMIACH POLSKICH W XIX WIEKU NA PODSTAWIE ANKIETY JÓZEFA ROSTAFIŃSKIEGO

W Muzeum Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego znajdują się interesujące materiały Józefa Rostafińskiego (1850-1928), botanika i historyka nauk biologicznych, związane z jego badaniami nad historią roślin uprawnych w Polsce¹. Są to listy (235) z odpowiedziami na ankietę z 1883 r., której głównym zadaniem było zebranie danych dotyczących ludowego nazewnictwa botanicznego². Zawierają one blisko 15,5 tys. nazw, w tym ponad 1000 – roślin leczniczych, nadesłanych w odpowiedzi na 2 (spośród 79) pytania, dotyczące tej grupy roślin: „64. Jakie zioła używa lud na lek dla siebie? 65. Jakie i pod jaką nazwą przynosi do aptek na sprzedaż?”.

Autorami 85 listów, zawierających odpowiedzi na te pytania byli najczęściej lekarze, farmaceuci, przyrodnicy lub nauczyciele przyrody. Uzyskane od korespondentów informacje są szczególnie cenne, ponieważ podawali oni obok nazw ludowych – również łacińskie, a niektórzy z nich przysyłali Rostafińskiemu części roślin, na podstawie których dokonywał oznaczeń (zachowały się tylko nieliczne).

Z Galicji nadesłano 58,8% listów, z Wielkiego Księstwa Poznańskiego – 24,7%, podczas gdy z Królestwa Polskiego – jedynie 4,7%, a z tzw. guberni wschodnich – 11,8%. Dysproporcje te w sposób oczywisty rzutują na uzyskany obraz nazewnictwa i użytkowania roślin i, jak sądzę, uniemożliwiają dokładniejsze badania statystyczne, np. nad częstotliwością występowania poszczególnych nazw lub nad ich zasięgami.

Oprócz danych dotyczących roślin, autorzy listów przysyłali niekiedy również informacje o ziołolecznictwie w poszczególnych regionach Polski. Wynika z nich, że było ono najbardziej rozpowszechnione pod zaborem pruskim³, najmniej natomiast – pod zaborem rosyjskim w tzw. guberniach wschodnich⁴.

Poniżej podaję spis gatunków roślin używanych w celach leczniczych. Po łacińskiej nazwie botanicznej⁵ przytoczone są nazwy ludowe, używane w różnych miejscowościach lub regionach, a następnie – lecznicze zastosowania, cytowane z listów. Liczbami oznaczyłem miejscowości, których spis zawiera Aneks.

ROŚLINY LECZNICZE

!! – identyfikacja na podstawie zachowanego okazu zielnikowego

! – nazwa łacińska podana za autorem listu

? – oznaczenie wątpliwe

Abies alba Miller – jodła !57

– okadzania przeciwko bólowi 57.

Achillea millefolium L. – krwawnik 39, 42, 98, 102, 119, 128

– przeciw suchotom 102, na żółdkowe choroby 119, na biegunki 119, do kąpania chorych dzieci 42.

Aconitum sp. – toja !41, tojad 127

– do okadzania chorych 41, kadzi się od bólu głowy 127.

Acorus calamus L. – ajer !6, kalnusz 91, 128, łącz 91, 128, tatarak 6, 57, 128, tatarskie ziele 13

– na ból brzucha 128, korzeń na żołądek 13, na kaszel, rany i kurcze 91, okadzania przeciw bólowi 57, wielka moc 6.

Aegopodium podagraria L. – baśnica !29, dzięgiel !130, śniatka !57, śnitka !57

– na lek: ciągnie materyą 29, do okadzania chorych 130, po zażyciu – sny przyjemne 57.

Aesculus hippocastanum L. – kasztan 57, kasztany 89, 119

– noszone w kieszeni na reumatyzm 119, na febrę 89, 119, okadzania przeciwko bólowi 57, owoc w wódce przeciw bólowi brzucha 40.

Aethusa cynapium L. – świńska wsza !84

– liście przyłożone do piersi przyczyniają się do utraty pokarmu u kobiet, które przestały już karmić 84.

Alchemilla sp. – nawrotli !41, nawrotek 37, 79, 91, nawrotnik 127, 130, przewrotek !29

– dla krów i kobiet na przywrócenie pokarmu 37, 79, na żółtaczkę 91, na rany 91, kładzą krowy 29, podmywają wymię 29, do okadzania chorych 41, 130, nawet gazdę, który do innej kobiety zachodzi nawróci do domu własnego 127.

Alisma plantago-aquatica L. – czartucha !73

– suszony korzeń – od wściekliczy 73.

Allium cepa L. – cybula 110

– pieczona: na gojenie czyraków 110.

- A. sativum* L. – czosnek 29, czosnyk 7
 – na ból zębów 7, na glisty chorym dzieciom zawieszają na szyi 4, do wódki podczas cholery 29, na pryszcz „morowiec” 29, na ukąszenie przez „dziuga” 29.
- Alnus glutinosa* (L.) Gaertner – czarna olsza 29, olsza 128, olszyna 91, 119
 – okłady z liści na ból 119, na kaszel, rany i kurcze 91, liście na miejsce spuchnięte skutkiem róży 29.
- Althaea officinalis* L. – ślasy 100
 – na wrzody 100.
- A. rosea* L. var. *nigra* hort. – czarna malwa 41, czarna róża 20, 44, malwa o czarnej barwie 10, 114
 – na spędzenie płodu 10, 20, 44, 114, na słabości kobiece 41.
- Amanita* sp. – muchomory 90
 – ze spirytusem: na bóle żołądka 90.
- Amaranthus caudatus* L. – wasilka 155
 – kadzą na choroby krów 55.
- Anchusa officinalis* L. – psi język ?119
 – na ból 119.
- Anethum graveolens* L. – koper 15, 19, 33, 131.
- Angelica archangelica* L. – litwor 15, 19, 33, 131.
- A. palustris* (Besser) Hoffm. – starodub 86
 – korzeń w wódce – przeciw bólączkom 86
- A. sylvestris* L. – dzięgiel 34, 37, 38, 47, 59, 69, 89, 106, 111, 119, 127, 128
 – na ból brzucha 128, podczas ostatniej cholery dawano chorym jego korzeń z wódką 128, od choroby 111, korzeń i lodyga w wódce – przeciw cholercze 37, 47, 69, 119, na ból gardła 89, na febrę 38.
- Anthyllis vulneraria* L. – oczczyna !!128
 – na ból głowy 128.
- Aquilegia vulgaris* L. – byliczka 91
 – na żółtaczkę 91, na rany 91.
- Arctium lappa* L. – łopian 14
 – korzeń na porost włosów 4.
- Arctium* sp. – bariana 157, białkucha 95, 121, 133, łopian 13, 43, 47, 57, 59, 85, 95, 106, 119, 121, 128, 137, łopień 48, łopon 100, łopuch 5, 6, 17, 26, 29, 30, 31, 36, 43, 50-52, 54, 57-59, 61, 74, 77, 87, 89, 95, 97, 106, 113, 117, 118, 120, 121, 132, łopusie 31, łopusie 133
 – na opuchliznę 5, 26, 30, 36, 51, 54, 58, 59, 61, 74, 77, 85, 87, 89, 97, 106, 113, 118-120, 133, na ból głowy 48, 85, 89, na porost włosów

6, 13, 89, 132, na rany 50, 95, 121, 100, 137 (smażony w maśle), na okłady 29, 47, na rozchodzenie guzów 95, 121, na ból zębów 52, korzeń – środek czyszczący krew 43, korzeń w wódce przeciw febrze 117, liście – środek napotny 117, okłady z rozparzonych suchych liści – na gruczoly na szyi 31, liście z gorącą serwatką – okłady na brzuch dzieci w celu powstrzymania rozwolnienia 29.

Armoracia rusticana P. Gaertner, B. Meyer et Scherb. – chrzan 7, 14, 67, 110, 125, krzon 14

– na ból zębów 7, 14, na ból głowy 110, okłady przeciw kolce 67, z czarną kawą – na febrę 125.

Arnica montana L. – amika 98.

Artemisia abrotanum L. – boze drzewko 1, 107, boże drzewko 3-5, 8, 9, 11, 14, 15, 18-20, 23, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 39, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 51, 53, 54, 56-60, 62, 63, 65, 70-72, 74, 75, 77, 78, 81, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 98-100, 103-106, 109, 111, 113, 115, 117, 118, 120, 121, 123-125, 127, 130, 131, 133, 134

– na upławy kobiece 85, suszone – do okładów 111, dawniej na lekarstwo dla bydła 72, młode liście smażone z masłem – na zarznięcie, na guzy, na wszelkie bóle 91, smażone z masłem – na rany 29, 39, 42, 48, 59, 65, 89, 103, 106, 123, 134, nalewka – na wzmocnienie macicy 29, maść na katar 57, na odbity na nodze 1, 89, na spędzenie płodu 1, na zatrzymanie płodu 20, 44, 50, 89, 109, 117, na febrę 8, na kaszel 70, 100, na obierania 89, 95, 121, na zatamowanie krwi 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, na czerwone 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, do okadzania chorych 130, świece – do uszu 59, 106, opuchłego się kadzi 127, smażone w maśle – przeciw oberwaniu się 9, 23, 46, 62, 104, 124, używają mężczyźni na swoją słabość 48, maść na trudno gojące się rany 31, smażone w maśle – na czyraki 42, przeciw robakom podskórnym u dzieci 40, na stłuczone ciemię u małych dzieci 40, smażone w maśle – w brzusznych cierpieniach kobiet i w cierpieniach macicznych 40, kadzą kobiety w czasie ich słabości 81, na żołądek 48, 93, 115, smażone w śmietanie – na wrzody 31, 125.

A. absinthium L. – piołun 29, 38, 39, 140, 41, 110, 119, 128, piołun 128, piołyn 37
– z wódką przeciw febrze 37, 110, 119, w wódce na puchlizny 119, z wódką na żołądek 29, 40, 41, z wódką na bóle wewnętrzne 39, do kąpienia dzieci 38, przeciw robakom podskórnym u dzieci 40.

*A. peterburgensis*⁶ – mira 107.

A. vulgaris L. – byllica 129, 39, 117, 130, byllica biała i modra 140, byliza 91
– na żółtaczkę 91, na rany 40, 91, suche kąpiele przed porodem 29, do okadzania chorych 130, kąpiele przeciw suchotom 40, przeciw chorobom płucnym 40.

- Asarum europaeum* L. – kopetnyk 21, kopytnik 37, 91, 57, 1130
 – do zmywania nóg koniom 37, na rany, kaszel i kurcze 91, do okadzania chorych 130, krowie po ocieceniu, gdy nie może się wyczyścić 21.
- Balsamita major* Desf.⁷ – piwonía ?56, ?57, piwonie ?127, Maryi mięta ?39.
- Bellis perennis* L. – stokroć ?57
 – okadzania przeciw bólom 57.
- Berberis vulgaris* L. – berberys 57.
- Beta vulgaris* L. – buraki 48
 – gotowane buraki z barszczem żytnim na bóle piersi 48.
- Betula* sp. – brzezina 57, 91
 – okadzania przeciw bólom 57, na rany, kaszel i kurcze 91.
- Bidens cernua* L. – ładosznyk !!41
 – do kąpania dzieci 41.
- Bidens* sp. – strzałka 85, 91, strzałki 37, !119
 – odwar do polewania na ból głowy 37, na postrzał 119, na żółtaczkę 91, na rany 91.
- Brassica napus* L. var. *napobrassica* (L.) Reichenb. – karpiele 89
 – nasercowo 89.
- B. oleracea* L. var. *capitata* L. – rosada z kapusty 85
 – na zatrzymanie krwi położnicom 85.
- B. oleracea* L. var. *sabellica* L. – jarmuż 119
 – na suchoty 119.
- B. rapa* L. – rzepa 89
 – nasercowo 89.
- Bryonia alba* L. – przestęp !29, !37, 42, 91
 – korzenie bulwiaste gotują używając na bóle, robią kąpiele na nogi 37, korzeń do okadzania chorego wymienia krowy 91, jagody smażone z masłem – do smarowania przeciw bólom brzucha 29, dają pić krowom, by miały gęste mleko 42.
- B. cretica* L. ssp. *dioica* (Jacq.) Tutin – psínki !89
 – na ból gardła 89.
- Buglossoides arvensis* (L.) I.M. Johnston – gapie mydło !119
 – na wścieklicznę 119.
- Buxus sempervirens* L. – bukszpan 57
 – okadzania przeciw bólom 57.
- Calendula officinalis* L. – goździczki !126, krokosy 71, 75, 105, nagietki 17, 68, 57, 71, 75, 105, 126, nogietek 117, nogietki 6, !40, 76, 119

- od żółtej choroby 119, liście na rany 40, maść na rany 117, krowom przeciw poronieniu 76, napar z kwiatu chroni przed poronieniem 6, lekarstwo dla kobiet 17.
- Cannabis sativa* L. – konopie 125, płoskonek (męskie konopie) 20, 44, płoskoni 173
 - maść na różę, krosty, skrofuły i weneryą 20, 44, kaszka z konopi ze śmietaną – na wrzody 125, smażone w maśle – maść od róży 73.
- Capsicum annuum* L. – papryka 119, pieprz turecki 119
 - na cholere 119.
- Cardamine* sp. – rzeczucha 110, rzezuska 1, rzezucha 63, 86, 89
 - z wódką na bóle brzucha 1, zamiast wizykatoryj 89, nasercowo 89, przeciw febrze 86, 110.
- Carlina vulgaris* L. – suchotnik 119, !!128
 - na suchoty 119.
- Carpinus betulus* L. – grabina 42, 57
 - okadzania przeciw bólom 57, kadzą, gdy dzieci są słabe z przestraczu 42.
- Carthamus tinctorius* L. – krokisz 741, krokost 7119, krokosz 764, 7127, 7133
 - herbata w czasie różnych niedomagań 64, do kąpania dzieci 41, w wódcie moczonej i gotowane – pity na żółtą chorobę 127.
- Carum carvi* L. – kminek 748
 - starty z wodą źródlaną – okłady na głowę 48.
- Centaurea cyanus* L. – modrak !!128, modrok 119
 - na upławy 119.
- Centaurium erythraea* Rafn – centorija 14, 39, centurja 21, centurya 41, 80, 125, centuryja 40, 110, 130, smaka !!128, tysiącznik 68, 82, 91, 102, 119, 128
 - napar przeciw bólom brzucha 14, 41, 102, 125, dla odzyskania smaku 128, 130, na febrę 119, na choroby oczu 68, sok na suchoty 39, na kaszel 110.
- Chamaemelum nobile* (L.) All. – rumianek rzymski 98.
- Chamomilla recutita* (L.) Rauschert – rumianek 7, 10, 14, 15, 19, 21, 24, 29, 32-34, 41, 56, 59, 68, 80, 83, 90, 91, 96, 98, 102, 106, 110, 115, 128, 130, 131, 133, 135, rumianek pachnący 128
 - umycie w nim ludzi i zwierząt uwalnia od uroku 102, nowonarodzone dzieci nim poją 102, na mdłości, ból brzucha 29, 128, 130, 135, do okadzania chorych 68, od kaszlu 7, 41, 83, na strzykanie w uszach 7, do wzmocnienia małych dzieci 32, odwar – na poty 29, do zmywania głowy 29, środek przeczyszczający 29.
- Chelidonium maius* L. – cendalia 85, 7102, cyndaleja 173, dzwonki ogrodowe 741, marona 7128, marunka 7128, roztropaść 144

- na rany otwarte 85, 125, sok z wódką na różne słabości 128, utarte z solą przyspiesza pęknięcie bolaków 44, do okadzania chorych 41, sok żółty do spędzania brodawek z rąk 73.

Chenopodium ambrosioides L.⁸ – lebiodka ?100, lebiotka ?39
 - na otrucia 100.

Cirsium oleraceum (L.) Scop. – czarcie żebra 82, czarcie żebro 37, !!128
 - na ból głowy – głowę obmywają 37, 82, na ból głowy 128.

Clinopodium vulgare L.⁹ – lebiodka 111
 - suszona na okłady 111.

Cnicus benedictus L. – kardabenedykta 98.

Coffea sp. – czarna kawa 125
 - z chrzanem: na febrę 125.

Consolida regalis S.F. Gray – modrzew 72, ostróżka 72, polna srocзка 128, srocзки 48, 94, 119:
 - napar przeciwko upławom kobiecym 94, 119.

Coriandrum sativum L. – kolender 119.

Corylus avellana L. – leszczyna 38, 39, orzechy laskowe 42
 - przeciw odmrożeniom 39, do kąpienia dzieci 38, kadzą, gdy dzieci są słabe z przestachu 42.

Cyclamen purpurascens Miller – gdula europejska !57, śniadek wiosenny !57, świniński chleb !57.

18 *Cynadra* sp. – karczochy 100
 - lekarstwo dla bydła 100.

Cynoglossum officinale L. – kusztyfał 42
 - gotowany korzeń – okłady na złamane kości (skuteczniejszy od żywokostu) 42

Datura stramonium L. – przestach !4
 - kadzą dzieci przy konwulsjach 4.

Daucus carota L. – dzika marchew 41, polna marchew 91
 - na żółtaczkę 91, na rany 91, do kąpienia dzieci 41.

D. carota L. ssp. *sativus* (Hoffm.) Arcangeli – marchew 16, 89
 - na żółtą chorobę 16, nasercowo 89.

Dianthus carthusianorum L. – polne goździki !!128.

Dipsacus laciniatus L. – pojstrzałowe ziele !!128.

Drosera sp. – rosziczka 91, 128
 - lekarstwo dla krów 128, na kaszel, rany i kurcze 91.

- Elymus repens* (L.) Gould – sporysz (rodzaj trawy) 82, sporzyc ?48, sporzycz 85
– polewają głowę, by włosy rosły 82, na porost włosów 85, na ból gardła 48, kąpią dzieci dla nabrania ciała 48.
- Epilobium* sp. – glistowe ziele !40, mlecz !40
– przeciw robakom z kwaśnicą lub maślanką 40, przeciw brodawkom 40.
- Eriophorum latifolium* Hoppe – biały lochwiół !!128
– dla krów podczas słabości nóg 128.
- Evonymus europaea* L. – trzmielina 42
– owoc: przeciw świerzbom 42.
- Euphorbia* sp. – bujan 7, bujun 152, 110, mlecz !40, tysena 152, 110
– korzeń przeciw wściekliwości 7, 52, 110, przeciw brodawkom 40.
- Ferula assa-foetida* L.¹⁰ – czarcie łajno 102, !119
– przeciw urokowi zawieszają nad drzwiami 102, na cioty 119.
- Fragaria* sp. – jagodnik 15, 19, 33, 131, podziomki 48, poziomki 61, sunice 61
– woda poziomkowa: na oczy 61, używają kobiety przeciw krwotokom 48.
- Frangula alnus* Mill. – kruchyna !40, kruchynia !40, kruszyna !40, 42
– na rozwolnienie 40, na wymioty 40, przeciw żółtacze 40, przeciw zatwardzeniu 40, kora – przeciw febrze 42.
- Genista tinctoria* L. – dziugownik !29
– przeczyszczająco dla krów 29.
- Geum urbanum* L. – bazylika ?57
– przeciw urokowi 57, do kadzenia krów 57.
- Glechoma hederacea* L. – bluszcz 48, ?103, ?123, kudroń !29, kurdyban 102, 128, kurdybanek 18, 65, kurdybanka 91, kurdybon 119
– lud liście kraje i smaży na ból brzucha 102, na bóle i na rany 119, zgotowany i rozłarty zmiękcza bolaki 29, dają dzieciom jako lekarstwo na glisty 102, 123, przeciw dysenterji 18, liście – na skaleczenia 65, dla słabych na nogi cieląt 48.
- Glyceria* sp. – manna 102
– kwiaty zbierają na lekarstwo 102.
- Gnaphalium luteo-album* L. – koconki !119
– na wszelkie bóle, na macicę i zatrzymanie moczu 119, na biegunkę 119.
- Hedera helix* L. – lubcz 50, luszcz 50
– przeciw poronieniu 50.
- Helianthus annuus* L. – słonecznik ?57, ?117.
- Helichrysum arenarium* (L.) Moench – kacanki 37, koconka !!128

– na żółtą chorobę 128, do kadzenia 37.

Hieracium pilosella L. – mleczyk 119

– wywar na wszelkie bóleści 119, na suchoty 119.

Hordeum murinum L. – suchotne ziele 148, suchotnik 119, 1128

– na suchoty 119, kąpią dzieci i starców 48.

Hordeum sp. – jęczmień 140

– na spędzenie jęczmienia z powiek 40.

Hyoscyamus niger L. – lulek 37, 110, 125, 135, ziele zębowe 137

– przy bólu zębów przykładają na twarz 37, liście i nasienie – kadzą przeciw bólowi zębów 40, kora – na rany 110, na rany 135, liście – do wyciągania ran 125.

Hypericum perforatum L. – car-zielja 173, dzwonki 129, krzyżowe ziele 91, 1119, krzyżownik 40

– na febrę 119, na biegunkę 119, na żołądkowe choroby 29, 40, 73, 119, na maciczne bóleści po położu 119, przeciw chorobom nerwowym 29, odwar – na przesilenie 29.

Hyssopus officinalis L. – izop 117, izow 98, izopek 140, józefek 1, 10, 34, 140, 48, 50, 157, 65, 96, 127, józefek 140, józopek 39, 117, lizop 1119, męskie lekarstwo 148

– na maciczne bóleści po położu 119, na krzypotę i na szkorbut 1, 40, czyści wnętrze 40, gotowany – na duszności 65, płukają usta w razie bólu dziąseł 48, kadzi się, gdy zdrętwieje członek 127.

Impatiens noli-tangere L.

– odwar dzieciom „na złek” 140.

Inula helenium L. – dziewięciśń 1126.

Inula sp. – omian 15, 19, 33, 131, pakośnikowe ziele 140

– do spędzania pakośnika u bydła 40.

Juglans regia L. – orzech 110, orzechowe liście 91, orzechy włoskie 128

– moczone w okowicie – na ból brzucha 128, korzeń – przeciw febrze 110, liście – na rany 40, zielone orzechy w wódce – na wszystko 40.

Juniperus communis L. – jałowiec 37, 91, przyleki (owoce jałowca) 14 – do kadzenia dla koni na lekarstwo 37, korzeń do okadzania chorego wymienia krwi 91, do kadzenia w izbie chorego 14, zielone jagody z masłem – maść na rany i wrzody 140.

Lactuca sp. – sałata 89

– nasercowo 89.

Lamium album L. – biała pokrzywa 89, głucha pokrzywa 140, 41, 119, 125, 130

- na suchoty i reumatyzm 119, na kaszel 40, 89, do kąpania dzieci 41, smażona w śmietanie – na wrzody 125, do okadzania chorych 130.

Lathyrus vernus (L.) Bernh.

- kąpiele przeciw suchotom 140.

Lavandula sp. – dziewanda, a nie lewanda 9, 23, 46, 62, 104, 124, lawenda 71, 75, 105, lewanda 29, 34, 37, 42, 69, 111, 127, lewenda 37

- suszona do okładów 111, przeciw suchotom 37, myją głowę na porost włosów 69, do kąpania chorych dzieci 42, na opuchnięcia 9, 23, 46, 62, 104, 124, na kolki 9, 23, 46, 62, 104, 124, napary na kurcze i strzykanie w nogach 127, do kąpania małych dzieci na suchoty 29.

Ledum palustre L. – bagno 140, świńskie bagno 1128, świńskie ziele 140

- na kaszel u bydła 40.

Leonurus cardiaca L. – serdecznik 129.

Lepidium sativum L. – fere mere 140

- ziarna z wodą lub wódką – przeciw konwulsjom u dzieci 40.

Levisticum officinale Koch – lebieszczyk 128, lubczek 14, lubczyk 9, 23, 29, 140, 42, 46, 50, 57, 59, 62, 72, 89, 104, 106, 124, 133, lubieszczyk 172, lubczyk 107, lubszczyk 14, 15, 19, 33, 140, 131, lupeczyk 39

- na ból gardła 9, 23, 40, 46, 62, 89, 104, 124, 128, lekarstwo dla krów 72, dla bydła przeciw wzdęciu 29, do okadzania przeciw bólom 57, do kąpiei chorych dzieci 42, z solą – nacierają krowy gdy je „dziug spanuje” 29.

Lilium candidum L. – biała lilija 29, 56, 85, 91, lilija 68

- na upławy kobiece 85, płatki – na rany 68, w oliwie lub spirytusie – na rany i reumatyzm 56, liście i płatki moczone w oliwie – na ropiejące rany 29.

Linaria sp. – czyścica 140

- przeciw kurczom 40, przeciw świerzbowi 40.

Linum usitatissimum L. – len 39

- okłady na przełamanie się u dzieci 39.

Lysimachia nummularia L. – pererwa 41, 130

- do okadzania chorych 41, 130.

L. vulgaris L. – toć 136

- na rany otwarte na nogach 136.

Malva neglecta Wallr. – paciorkowe liście 145, ślazek 145, ślazik 117

- herbata na kaszel 45, liście – na rany 45.

M. silvestris L. – czuboczki 141

- do okadzania chorych 41.

M. verticillata L.

– gotowana w mleku – na rany 14.

Malva sp. – malwa 57, malwy 100, szlaz 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, szlasy 127, szlaz 40, szlaz 7, 21, 32, 39, 41, 48, 56, 59, 80, 81, 91, 106, 128, 135, ślasy 117

– na kaszel 5, 7, 26, 32, 39, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, 135, na dolegliwości żołądkowe 39, na słabości kobiece 41, korzeń, kwiat i liście – na duszności 81, listki kładą kobiety na piersi, gdy te im puchną 48.

Melissa officinalis L. – malisa 85, malissa 119, maliza 91, melisa 128, 137, melissa 57, 71, 75, 98, 102, 105, 119, rojownik ?119, sajta 63

– napar przeciwko chorobom kobiecym 102, na upławy kobiece 85, sok na bóle maciczne 128, na wszystko 119, na macicę 119, na cholere 119, od puchlizny 119.

Mentha x gentilis L. – mięta ogrodowa ?41, mięta żabio 137

– do okadzania chorych 41, na ból brzucha 37.

M. longifolia (L.) Hudson – mięta biała ?48

– piją od bólów żołądka 48.

M. x piperita L. – mięta pieprzowa 5, 26, 29, 30, 36, 48, 51, 54, 58, 65, 71, 74, 75, 77, 87, 89, 98, 105, 113, 117, 118, 120, 133

– na ból żołądka 5, 26, 48, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, odwar na powstrzymanie rozwolnienia 29.

M. pulegium L. – polej ?65, ?89.

M. spicata L. – mięta !29, mięta kędzierzawa 117

– odwar przeciw boleściom brzucha 29, wstrzymuje wymioty 29.

Mentha sp. – mięta 10, 24, 32, 34, 40, 41, 50, 56, 57, 68, 80, 82, 91, 96, 99, 112, 115, 119, 125, 128, 130, mięta ogrodowa (sadowa) 107, mięta pachniaca 38, 119, 128, mięta zwykła 133, miętka 15, 19, 33, 85, 131, miętkiew 16, 111, 119

– sparzona na ból brzucha, wodę miętową piją chorzy z cukrem 128, na ból brzucha 32, 41, 85, 119, 125, na leki 112, suszona – na okłady 111, do płukania gardła i okładania na piersi dzieciom 16, na puchliznę przykładają 119, na cholere 119, do okadzania chorych 130, do kąpania dzieci 38.

Menyanthes trifoliata L. – bobek 85, bobownik 14, 39, 48, 89, !119, 128

– na świerzb 85, na febrę 119, nasercowo 89, na ból głowy 14, kąpią chorych dla wzmocnienia 48.

Mercurialis perennis L. – szczyr ?6

– kwiat gotowany z żytem i jęczmieniem leczy bydło i konie od krwawego moczu 6.

- Myosotis* sp. – niezapominajki 57.
- Nepeta cataria* L. – szanta 129, 41
– z mlekiem piją na „utrząs” czyli oberwanie 29, do kąpania dzieci 41.
- Nicotiana* sp. – tytoń 110
– na ból zębów 110.
- Nigella sativa* L. – czarnuszka 13, 119, 127
– na żołądek 13, na robaki u dzieci 127.
- Nuphar lutea* (L.) Sibth. et Sm. – bunczywie 137, buniwie 137
– na gorączkę głowy przykładają liście, także na piersi kobiet „co cudzi” (=chłodzi) 37.
- Odontites verna* (Bellardi) Dumort. – wiatrowe ziele 91, wietrzne ziele 145
– na żółtaczkę 91, na rany 91, do kadzenia przeciw zawianiu wiatrem 45.
- Onopordum acanthium* L. – czartopłoch 120, 39, 42, 144
– odwar i okłady z liści – po febrze 20, 44, okadzają gdy się złąkną 42.
- Orchis* sp. – kukułcze ziele 142
– korzeń w wódce – na zęby 42.
- Origanum majorana* L.¹¹ – majeranek 29, 34, 50, 57, 133, majoranka 128, marona 39, maruna 20, 38, 42, 44, 56, 57, 86, 127
– przeciw urokowi 57; do kadzenia krów 57, okłady na opuchlizny 20, 44, moczona w okowicie – na porost włosów 20, 44, z masłem, kamforą, mydłem czarnym i okowitą – na reumatyzm 56, wywar z kwiatu z wódką piją lub smarują – na ból w piersiach 86, do kąpania chorych dzieci 42, pije się gdy koło serca boli 127, do wążchania dla małych dzieci na wzmocnienie pamięci 29.
- Ornithogalum luteum*¹² – śniedek 157
– nasennie 57.
- Oxalis acetosella* L. – zajęcza kapusta 130
– smażona z cukrem – przeciw kaszlowi 130.
- Paeonia officinalis* L.¹³ – piwonie 100, piwonija 91
– na rany, kaszel i kurcze 91, dla dzieci przy ząbkowaniu 100.
- Papaver* (raczej *P. somniferum* L.) – mak 14, 20, 140, 44, 117, 128, makowina 56, makówki 29
– nasennie 29, 40, olej dobry na piersi 20, 44, kąpiele na paraliż 56.
- Petroselinum crispum* (Miller) A.W. Hill – pietruszka 73
– okłady na żołądek 73, odwar piją na zatrzymanie moczu 73.
- Pimpinella anisum* L. – anyż 127
– do kąpania dobry 127.

- Pimpinella* sp. – dzięgiel !29
– moczony w okowicie – przeciw cholerze 29.
- Pinus silvestris* L. – mira (żywica) 100, sosna 57
– okadzania przeciw bólowi 57, na kaszel 100.
- Plantago lanceolata* L. – jęczyczki !39, 144
– leczenie ran 39, 44.
- P. maior* L. – babka szerokolistna 41
– na rany 41.
- Plantago* sp. – babczane liście 42, babka 7, 9, 14, 23, 32, !40, 46, 62, 100, 102, 104, 124, 128, 130.
– liście na rany otwarte 7, 14, 32, 102, na wrzody 100, do okadzania chorych 130, liśćmi okadzają rany jątrzące się 40, smażone w maśle – na rany 42, smażone w maśle – na czyraki 42.
- Polygonum aviculare* L. – podorożnik !41
– do okadzania chorych 41.
- Polypodium vulgare* L. – słodyczka 49
– lud jej używa w chorobach kobiecych 49.
- Potentilla anserina* L. – Iwanyki !130, srebrnik 18, śnietannik !130, śrebrnik 37, świetanik 91
– z wódką na cholerę 37, na rany, kaszel i kurcze 91, do okadzania chorych 130, smażone w maśle – przeciw dysenterji 18.
- P. erecta* (L.) Hampe – kurza stopka (*Tormentilla*) 57, kurze ziele 37, !40, 119, tormentela 41.
– z wódką na ból brzucha 37, 40, na krwawą biegunkę 119, korzeń gotują jako lek w dyjaryjach 57, do kąpienia dzieci 41.
- P. nummularia*¹⁴
– kąpiele przeciw suchotom !40.
- Primula veris* L. – kluczyki 91, !!128
– na zapobieżenie duszności 128.
- Prunella vulgaris* L. – suchowierzch !29
– na rany 29.
- Prunella* sp. – brunelka 98.
- Prunus cerasus* L. – wiśnia 90, wiśnie 41
– na kaszel 41, kora skrobana w dół – dla pobudzenia, a w górę – dla wstrzymania regularności 90.
- P. padus* L. – czeremcha 57, 61, trzechma !37
– przeciwko wszom u bydła 37, okadzania przeciwko bólowi 57.

- P. spinosa* L. – tarniki 41
– na ból żołądka 41.
- Pulmonaria obscura* Dumort. – miedunka 171, 175, 1105
– dawniej na katary i zapalenia piersiowe 71, 75, 105.
- Quercus* sp. – dąb 135
– gałki – na ból zębów 135.
- Ranunculus* sp. – jaskier 80.
- Raphanus raphanistrum* L. lub *R. sativus* L. – rzodkiew 89, 110
– nasercowo, na ból głowy 110.
- Ribes uva-crispa* L. – agrest 57.
- R. nigrum* L. – porzeczki 57.
- Rosa canina* L. – baboki (gałasy) 119, róża polna 39
– kwiaty: okadzanie przeciw bólom zębów 140, gałasy – na bezsenność 140, 1119
- Rosmarinus officinalis* L. – rozmaryn 57.
- Rubus* sp. – jeżyny 41
– na ból żołądka 41.
- Rumex* sp. – kobyłak 85, 119, kwaśnica 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120, szczaw 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 100, 113, 118, 120
– z łopianem w mleku na opuchnięcia i rany 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 85, 87, 113, 120, na biegunkę 119, ze słoniną i siarką – przeciw świerzbowi 100.
- Ruta graveolens* L. – ruta 1, 21, 29, 34, 141, 50, 56, 57, 65, 117, 133
– na krzypotę i na szkorbut 1, do okadzania chorych 41, na ból pod sercem 21, maść na rany 117, na pryszcz „morowiec” 29, na miejsce ukąszone przez dziuga 29.
- Salix* sp. – wierzba 86, 110, wierzbina 57, wierzbowe liście 119
– na febrę 86, 119, okadzania przeciwko bólom 57, korzeń – na febrę 110.
- Salvia* sp. – solwia 1, solwijo 48, szalwia 16, 29, 68, 72, 82, 85, 102, 111, 117, 119, 133, szalwia turecka i zwykła 42, szalwieja 98, szalwija 10, 31, 34, 41, 59, 65, 71, 75, 96, 105, 106, 114, 125, 130, 135, szalwja 15, 19, 33, 57, 111, 131, 137, szalwiła 99, szolwia 140, szolwija 5, 26, 29, 51, 54, 58, 74, 77, 87, 113, 118, 120
– napar przeciw bólom gardła 40, 102, na zapalenie gardła 5, 26, 51, 54, 58, 74, 77, 85, 87, 111, 113, 118, 120, suszona do okładów 111, do płukania 16, 29, na krzypotę i na szkorbut 1, przeciw kaszlowi 10, 29, 31 (gotowana z mlekiem i słoniną lub masłem), 40, 41, 114, 125, 130, 135 (z mlekiem), gotowana w mleku – na ból zębów 42, goto-

wana – na duszności 65, kropią głowy przeciwko rozwinięciu się pliki 48, do płukania zębów w celu ich wzmocnienia 29.

Sambucus ebulus L. – hebd !29, !123, hebzina !123
– odwar z liści dla świń na dychawicę 123.

S. nigra L. – bez 102, 110, 128, bez biały ?125, bez dziki 68, 128, bez holenderski ?16, kwiat bżowy 40, 80, 98, 110
– młode gałązki okorowane: na okłady przeciw bólowi głowy 102, na poty 16, 128, kora – na rany 110, kwiat – na kaszel 110, 125.

Sanguisorba officinalis L. – wasylek 135, wasyłyki !130
– do okadzania chorych 130, na ból we środku 135.

Santolina chamaecyparissus L. – cyprys 25, 27, 48, 101, 116, 127, 138, cyprysek 89
– odwar przeciw rozwolnieniu żołądka 89, z winem – na słabość w chorobach 48, do kadzenia w chorobach 127.

Satureja hortensis L. – cząber 34, 57, 127, 133, czomber 98, szczomber 42
– lekarstwo na bóleści 42.

Scabiosa sp. – Matki Boskiej laski 16
– przeciwko zatrzymaniu uryny u dzieci 16.

Scrophularia sp. – trędownik 57, 119
– na wściekliznę 119.

Secale cereale L. – żyto jare 14
– przeciw żółzom u koni 14.

Sedum acre L. – rozchodnik !29, 30, 36, 37, !40, 41, 42, 48, 57, 68, 80, 90, 91, 99, 100, 128, 130, 135, rozchodnyk 21
– na reumatyzm 100, 128, do kadzenia 21, 37, 68, 130, na kaszel i kurcze 91, przeciw spuchliznie 29, przeciw róży 29, na ból zębów 21, 57, okadzania krów przed ocieieniem 57, na skałeczenia 30, 36, 40, na febrę 135, na rany 40, 91, smażony w maśle – na wymiona, gdy krowy mleko tracą 42, na zawałajec (natężenie żył) 48, okadzają bo-
lące gardło 48.

Sedum sp. – wronie sadło ?40
– przeciw darciu w głowie i ropieniu w uszach 40, liście – na rany i bolączki 40.

Sempervivum tectorum L. – rojownik ?40, rozchodnik !40, skoczki ?98
– sok ze świeżym mlekiem lany do uszu: przeciw darciu w głowie i ropieniu w uszach 40, zmiażdżone liście – na rany i bolączki 40.

Senecio vulgaris L. – kardobenedyk ?61, karnobenedyk ?39, przymiot !119, przymiotnik !37
– kwiat smażony w maśle: na oblanie (wyrzuty) na głowach u dzieci 37, na różę 119.

- Serratula tinctoria* L. – serpeń 21
– krowie po cieleciu, gdy nie może się wyczyścić .
- Seseli annuum* L. – kopelnik 739.
- Setaria italica* (L.) Beauv. – ber 91
– na rany, kaszel i kurcze 91.
- Silybum Marianum* (L.) Gaertner – kołkowe ziele 12, maryanka 791, pchące ziele 12, roztropest 1119, roztropnik 184
– odwar przeciw bólom brzuszynym i macicznym 2, 84, na kolki 119.
- Sinapis alba* L. – gorczyca 42, 128, rzodykiew 140
– ziarno starte z wodą lub wódką – przeciw zawrotom głowy 40, na okłady 40, olej z nasienia – na gościec lub paraliż 42.
- Solanum dulcamara* L. – psina 137
– z mlekiem gotowana na wymioty, liść na czarną krostę (żydówkę) 37.
- S. nigrum* L. – psiony 85
– na upławy kobiece 85.
- S. tuberosum* L. – bulwy 57, kartofle 7
– okłady z plasterków na ból głowy 7
- Stachys* sp. – czyściec 1119, czyszczowe ziele 16, 91, 119, czyściowe ziele 128, czyścicowe ziele 182
– myją głowę: na ból głowy 128, na urok 16, na przyrok 119, napar – na ból głowy 119, na rany, kaszel i kurcze 91.
- Symphytum officinale* L. – kostyfoł 39, kośćtyfoł 140, kuśtyfoł 140, żywokost 14, 20, 30, 36, 42, 44, 50, 78, 82, 89, 102, 1119, 125, 128, 130
– złamane kości leczą przykładając całe łodygi lub skrobane i w tłuszczu smażone 40, napar – przeciw suchotom 102, na rany 89, 128, leczy ból piersi 89, 128, na porost włosów 128, na złamane kości 14, 20, 42, 44, 89, 119, 125, na reumatyzm 119, na oberwanie i puchlizny 119, na stłuczenia 30, 36, do okadzania chorych 130, na ból w pierśsiach 40, na suchoty 40.
- Syringa vulgaris* L. – bez niebieski 67
– na wywołanie choroby św. Walentego 67.
- Tagetes minuta* L. – turki żółte 119, żółta róża 119
– na różę i gruczoły 119.
- Tanacetum parthenium* (L.) Schultz Bip. – maronka 34, 48, 89, marunna 29, 37, 117, marunka 9, 12, 23, 29, 30, 35, 36, 46, 48, 62, 100, 104, 124, 130, marunna 119
– leczy klucie 29, piją na kolki 89, 100, gotowana w mleku – przeciw bólom żołądka 130, kąpią w niej bardzo słabe dzieci 12, 35, liśćmi nacierają, gdy ból w stawach 48, nacierają ciało w czasie chloroby na

- robaki 9, 23, 46, 62, 104, 124, smażona w maśle – do smarowania dzieci, gdy się otrzęsą przez bieganie i skakanie 29, na macicę 37, 119,
- T. vulgare* L. – piwomja ?68, piwonnia ?37, piwonie ?79, wrotycz 29, !40, 42, 48, 59, 60, 89, 91, 106, 119, 128, wrótyc 39, wrótyle 34, wrótyle 37, !40, 117
- na lekarstwo 128, na ból głowy 37, do picia chorym krowom 37, na maciczne bóleści po położu 119, na żarcie w brzuchu u bydła 79, na choroby oczu 68, na kaszel, rany i kurcze 91, na glisty 40, 48, 89, przeciwko robakom podskórnym u dzieci 40, do kąpania chorych dzieci 42, lekarstwo dla krów – przywraca mleko 60, do kąpania małych dzieci, gdy mają wrzody, bo się krew czyści 29.
- Tanacetum* sp. – marunna !119
- na macicę 119
- Taraxacum* sp. – wouczy zub 73
- do spędzania płodu 73.
- Thalictrum* sp.
- pogniecione w barszczu: przeciw ukąszeniom gadziny 7
- Thymus serpyllum* L. – cząber !43, cząber dziki 61, macierzanka na kąpiele !4, !40, 40, kadzą chore krowy 4, kąpią słabowite dzieci 4.
- Thymus* sp. – macier-duszka 6, macierzanka 6, 18, 29, 37, 39-41, 57, 60, 68, 91, 99, 119, 127, 128, 130, macierzanka pachniąca 128, macierzanka 119
- w czasie położu 128, wywar do picia przed porodem 37, na wszystko 119, na darcie (maciczne cierpienie) 119, do okadzania chorych 68, 130, na rany i kurcze 91, na ból zębów 57, do okadzania krów przed ociepleniem 57, na bóleści piersiowe 39, na krew z nosa 39, na kaszel 29 (z żółtkiem), 41, 91, do kąpania dzieci 41, przeciw robakom podskórnym u dzieci 40, na obfity pokarm u kobiet 6, przeciw dysenterji 18.
- Tilia* sp. – kwiat lipowy 7, 14, 32, 40, 41, 80, 90, 98, 110, lipa 68, 128, lipina 42, 91, lyko z lipiny 119, lypnyk (kwiat) 41, lypowa éwitła 21
- na wstrząs 119, do okadzania chorych 68, na rany i kurcze 91, na kaszel 7, 14, 21, 32, 41, 91, 110, kadzą, gdy dzieci są słabe z przestachu 42.
- Tragopogon pratensis* L. – śmietanik !!128, śmietannik 129
- na herbatę (medicament) 129.
- Trifolium arvense* L. – bajduszki !!128; bożki !119, grzmotnik !29, 57
- na ból brzucha 29, 119, 128, na cholere 119, na biegunkę 119.
- T. montanum* L. – biały targownik !!128, targownik 57, 91
- na rany, kaszel i kurcze 91.
- T. aureum* Pollich – orisznyca ?41
- do okadzania chorych 41.

- Trifolium* sp. – bobek 171, 175, 1105, trzylistek 171, 175, 1105
 – na cierpienia żołądkowe i jako ziółko wzmacniające 71, 75, 105
- Tussilago farfara* L. – białkuchy 129, Boże liczko 37, 1128, podbiał 29, 37, 140, 80, 85, 89, 119, 128, podbielina 140
 – na rany 37, 85, na bóle, oparzeliny 119, okłady z liści – na różę 29, na kaszel 29, odwar z kwiatu – na reumatyzm 29, na piersi 89, przeciw chorobom piersi 40.
- Typha* sp. – pałka wodna 139, puch z pałek 25, 27, 101, 116, 138, rogoże 97
 – puch na rany 97, 139, puch przeciw spuchliznie 97, puch – lekarstwo na oparzenia 25, 27, 101, 116, 138.
- Urtica dioica* L. – pokrzywa 22, zwykła pokrzywa 88
 – kaszka ze zwykłej pokrzywy: na ból brzucha 88, korzeń – na kaszel 22.
- U. urens* L. – pokrzywa 40, 92, pokrzywka 70, pokrzywka mała 103, 123, zagawka 29, 89, zegawka 70, 103, 123, żagawka 40, żegawica 92, żegawka 83, 89, 92, 95, 121, żogawka 48, żogawki 119, żygawica 14, żyhawka 70
 – na krzyżów ból 119, na reumatyzm 92, na rany i wrzody 83, na odparzenia 89, na odgniaty nóg 89, na boleści macicy i żywot 89, na obieszkę 95, 121, na ból głowy 70, korzeń – na ból zębów 14, suszone piją na kurcze żołądka 103, 123, przeciw żółtaczce 48, liście do wódki – podczas cholery 29.
- Vaccinium myrtillus* L. – czarne jagody 68, 128, czarnica 173, czernice 90
 – na choroby oczu 68, od rozwołnienia żołądka 128.
- V. oxycoccus* L. – żórawina 157
 – sok przeciw gorączkom 57.
- V. uliginosum* L.
 – korzenie gotują jako lek w „dyjaryjach” 157.
- V. vitis-idaea* L. – borówka 157
 – liście jako diureticum 57.
- Valeriana* sp. – biedrzyń 119
 – na ból brzucha 119, na maciczne cierpienia 119.
- Verbascum densiflorum* Bertol. – dziewanda 139, dziewanna 7, 32, 71, 75, 86, 105
 – sok: na suchoty 39, na kaszel 7, na ból oczny 86, do kąpienia dzieci 32.
- Verbascum* sp. – dziewanna 16, 42, 65, 82, 90, 110, 119, 128, warkocz P. Maryi 140
 – na żółtą chorobę 128, na ból piersi 16, na puchliznę i na oczy 119, kwiat – na oczy 110, kąpiele dla dzieci słabowitych 40, gotowana w ługu – okłady na gościec 42, gotowana – na kaszel 65.
- Verbena* sp. – żelazne ziele 140.
- Veronica beccabunga* L. – bobownik 1108

– do kąpieli osłabionych dzieci 108.

Viburnum opulus L. – kalina 132

– smażą od kaszlu 132.

Vicia faba L. – bób 100

– ze słoniną i siarką – przeciw świerzbowi 100.

Vinca minor L. – barwinek 15, 19, 29, 33, 34, 37, 39, 42, 48, 57, 72, 90, 99, 100, 130, 131, majeranek !15, !19, !33, !131

– przeciw koltunom 37, 100, odwar piją, gdy kto krwią pluje 29, na wzmocnienie macicy 29, na ból zębów 57, do okadzania krów przed ociepleniem 57, zwiększenie mleczności krów 130, okłady ciepłe w reumatyzmie 90, do kąpienia chorych dzieci 42, w słabości piją, z piwem gotują 48, kropią od bólu głowy 48, na gwoście 99.

Viola tricolor L. – polne bratki 91.

V. tricolor L. var. *maxima* hort. – bratki !!128, macocha !!128

– na wyrzuty 128.

Rośliny niezidentyfikowane

baznyk 41 – na kaszel

błyskawica 119 – na wściekliznę

brynowy ćwil 21 – na kaszel

dzwinczki 41 – do okadzania chorych

grzmotnik 68 – do okadzania chorych

świński guz 48 – okadzają przy bólu gardła

jęczyczki (trawa) 95, 121 – przeciw skałeczeniom

kałynek 21 – na kaszel

krwawnyk (korzenie podobne do marchwi) 21 – do wódki na apetyt

kukuryczka 130 – do okadzania chorych

małecznik 89 – liście gotowane w mleku – na bóle żołądka, na oberwanie

marchewnica polna 128 – daje się krowom przy ociepleniu

maryjanka 111 – suszona – na okłady

mech 119 – na napary

morówka 39

nocnica 16 – nasennie
prostrit 110 – kwiat do okadzania przeciw chorobom reumatycznym
rocender 119 – lekarstwo na głowę
baranie rogi 91 – na kaszel, rany i kurcze
róża biała 31 – kwiat moczony w wodzie przez 9 dni – woda na choroby oczu
róża kamienna 110, 125 – na rany
wietrzna róża 29, wiatrowa róża 37 – do okadzania przy zapaleniu twarzy, na ból
oczu 37, kadzą przeciw róży 29
róże 100, 111 – na puchliznę 100, suszone – do okładów 111
różna 111 – na różę
ruteć 39
salta 99
samojzdrał 85 – suszony korzeń podwójny – afrodyzjak męski
stawiki 39
szczyrbanyki 130 – do okadzania chorych
trzeszczyna 119 – przeciw wszom u bydła
wołosieniec, wołosień 6 – na kołtun
wyciąg 80
czarne ziele 135 – na febrę
czarcie ziele 128
kocie ziele = saneta = sajta 89, koci ziele 128, kocie ziele 37 – na macicę 37
poszczowe ziele 39
wielkie ziele (liście duże, kwiat żółty) 133
zrost 15, 19, 33, 131, zrość 135, – na skaleczenia ostrym przedmiotem 15, 19, 33,
131, na rany 135
życzka 6
żydowka 128.

Spis miejscowości i regionów¹⁵

1. Baczków, pow. Bochnia
2. Biała, miasto powiatowe w Galicji
3. Białobrzegi, wieś nad Wisłokiem, 10 km od Łańcuta
4. Biecz, miasto pow. Gorlice
5. Biskupówka, wieś w tarnowskim
6. Bobrujsk, miasto powiatowe w gub. mińskiej
7. Borszczów, miasto powiatowe w Galicji
8. Brzesko, miasto powiatowe w Galicji
9. Brzeźnica, wieś pow. Wadowice
10. Brzeżany, miasto powiatowe w Galicji
11. Budy, wieś pow. Łańcut
12. Bukowina, księstwo we wschodniej części Cesarstwa Austriackiego
13. Bukowski powiat
14. Bystra, wieś koło Jordanowa
15. Chochołów, wieś pow. Nowy Targ
16. Chodzież, miasto powiatowe w poznańskim
17. Choluj, wieś i miasto pow. Ihumeń
18. Chorągwica, wieś pow. Wieliczka
19. Ciche, wieś pow. Nowy Targ
20. Cieszanów, miasto powiatowe w Galicji
21. Ciężów, wieś pow. Stanisławów
22. Cygany, wieś koło Borszczowa
23. Czernichów, miasteczko nad Wisłą pow. Kraków
24. Czortkowskie
25. Dąbrowa, miasto powiatowe w Galicji
26. Dąbrówka, wieś w tarnowskim
27. Dębica, miasto pow. Ropczyce
28. Dębina, wieś pow. Łańcut
29. Dębowiec, miasteczko, 8 km od Jasła
30. Dobczyce, miasto w Galicji
31. Dunajec, okolice nad dolnym biegiem rzeki
32. Dunajów, miasteczko pow. Przemyślany
33. Dzianisz, wieś na Podhalu
34. Galicja
35. Galicja wschodnia
36. Gdów
37. Gołuchów, wieś pow. Pleszew
38. Grąziowa, wieś nad Wiarem pow. Dobromil
39. Grybów, miasto powiatowe w Galicji

40. Hałcnów, wieś nad Białą pow. Biała
41. Hudynowce, wieś w złoczowskiem
42. Hyżne, wieś pow. Rzeszów, 12 km od Tyczyna
43. Ihumeński powiat, gub. Mińska
44. Jarosław, miasto powiatowe w Galicji
45. Jarosławskie
46. Kałwaria Zebrzydowska, miasto pow. Wadowice
47. Katarzyna, wieś pow. Włocławek
48. Kądziczna, przysiółek Woli Wadowickiej, pow. Mielec
49. Kcynia, miasto pow. Szubin
50. Kęty, miasto pow. Biała
51. Klikowa, wieś nad Białą, pow. Tarnów
52. Kopeczyńce, miasteczko pow. Husiatyń
53. Korniaków, wieś pow. Łańcut
54. Koszyce, wieś nad Białą na zachód od Tarnowa
55. Kowniatyn, wieś pow. Pińsk
56. Krakowiec, miasteczko w powiecie jaworowskim
57. Królestwo Polskie
58. Krzyż, wieś pow. Tarnów
59. Leżajsk, miasto w Galicji
60. Limanowski powiat
61. Lipów, dobra ziemskie pow. Rzeszyce
62. Liszki, wieś pow. Kraków
63. Lubcza, wieś pow. Pilzno
64. Lubelskie
65. Łęki, wieś koło Kęt pow. Biała
66. Łoliszyn, miasto pow. Pińsk
67. Łosznów, wieś pow. Trembowla
68. Łukowiec, wieś koło Nakła
69. Mazury
70. Mikulińce, miasteczko pow. Tarnopol
71. Mińsk, miasto gubernialne
72. Młyny, wieś koło Strzelna na Kujawach
73. Niańków, wieś pow. Nowogródek
74. Niedomice, wieś pow. Tarnów
75. Nieśwież, miasteczko pow. Stuck
76. Noliboki [?], pow. Mińsk *r. Noliboki*
77. Nowodwórce, wieś pow. Tarnów
78. Nowy Targ
79. Odolanów, miasto powiatowe w poznańskim
80. Okulice, wieś pow. Bochnia
81. Olszany, wieś pow. Przemyśl
82. Oporów, wieś pow. Kutno
83. Ostrów, wieś pow. opoczyński, gub. radomska
84. Oświęcim

85. Pakość, miasteczko nad Notecią
86. Pantalicha, wieś pow. Trembowla
87. Pawezów, wieś pow. Tarnów
88. Petryków, wieś pow. Tarnopol
89. okolice Pilzna
90. Pińskie
91. Pleszew, miasto powiatowe w poznańskim
92. Podlasie
93. Podole
94. Pomorzanowice, wieś, poczta Pobiedziska w poznańskim
95. Potok, wieś koło Krosna
96. Przemyślany, miasteczko powiatowe w Galicji wschodniej
97. między Przeworskiem a Łańcutem
98. Puków, wieś pow. Ihumeń
99. Rabka
100. Rojówka, wieś, poczta Tęgoborze [nowosądeckie]
101. Ropczyce, miasto powiatowe w Galicji
102. Różniaty, wieś pow. Inowrocław
103. Rzeszowskie
104. Skawina
105. Sluck
106. Sokolów, miasto pow. Kolbuszowa
107. Sopotnia Mała, wieś koło Żywca
108. Stanisławowskie
109. Staszówka, wieś pow. Gorlice
110. Stróssów [?], pow. Trembowla
111. Szalejewo koło Gostynia w poznańskim
112. okolice Szamotuł
113. Świerzków koło Tuchowa
114. Tarnopol, miasto powiatowe w Galicji
115. Tarnopolskie
116. Tarnów
117. okolice Tarnowa
118. Tarnowiec, wieś pow. Tarnów
119. Trzemeszno, miasto w poznańskim
120. okolice Tuchowa
121. Turossówka, wieś koło Krosna
122. Tyczyn, miasteczko pow. Rzeszów
123. koło Tyczyna
124. Tyniec, wieś pow. Wieliczka
125. Wawryńce [?] koło Mikuliniec pow. Tarnopol
126. Weleśnica, wieś pow. Pińsk
127. Weldzisz, wieś pow. doliniański
128. Wielkopolska
129. Wielkopolska północno-wschodnia

130. Winniki, wieś w samborskiem
131. Witów, wieś koło Zakopanego
132. Wodniki, wieś pow. Stanisławów
133. Wojnicz, miasto pow. Brzesko
134. Woła Szczucińska, wieś pow. Dąbrowa
135. Zaścianka, wieś koło Tarnopola
136. Zator, miasto pow. Wadowice
137. Żabikowo, wieś koło Poznania
138. Żabno, miasteczko pow. Tarnów
139. Żywiecczyzna.

PRZYPISY

¹ Sygnatura B 74, akta luźne, Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ.

² P. Köhler: Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce. „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” (w druku).

³ W. Zikowski, lekarz, (Kcynia, 5 IX 1883 r.): „Używanie ziół na lekarstwo jest pomiędzy ludem w W. Ks. Poznańskim bardzo rozpowszechnione, nie ma prawie choroby, na którą by nie mieli leków pomiędzy bujną florą wielkopolskich łąnów. [...] Znachodzą się w niektórych okolicach ludzie mający wielką znajomość roślin, którzy zajmują się leczeniem i po części także zbieraniem ziół, nazywa ich lud mądrymi. Lekarstwa przez nich zalecane składają się po większej części z naparów z kilku roślin z dodatkiem okowity”.

⁴ T. Jodko-Narkiewicz (Puków, 27 IX 1883 r.): „[lud] żadnych roślin leczniczych nie uprawia, w koniecznych zaś razach udaje się do dworów”.

⁵ Nazwy łacińskie według T.G. Tutin et al.: *Flora Europaea*. t. 1-5, Cambridge 1964-1980.

⁶ Nie ma takiego gatunku, być może jest to dziewiętnastowieczna lokalna nazwa handlowa lub ogrodnicza.

⁷ Może być to również *Paeonia officinalis* L.

⁸ Może być to również *Clinopodium vulgare* L. lub *Origanum majorana* L.

⁹ Może to być również *Origanum majorana* L.

¹⁰ Nazwa gatunku według B. Daydon Jackson (red.): *Index Kewensis* [...] t. I s. 950. Oxonii 1895.

¹¹ Żaden z autorów listów nie podał nazwy łacińskiej, stąd identyfikacja każdej z podanych nazw ludowych jest niepewna.

¹² Chodzi tu prawdopodobnie o gatunek *Gagea lutea* (L.) Ker-Gawler.

¹³ Patrz również *Balsamita major* Desf.

¹⁴ Nie ma takiego gatunku, być może chodzi tu o *Lysimachia nummularia* L.

¹⁵ Nazwy miejscowości oraz ich przynależność administracyjna według F. Sulimierski et. al.: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. I-XIV. Warszawa 1880-1895.

THE NAMES AND USE OF MEDICINAL HERBS IN 19TH CENTURY
POLAND AFTER THE INQUIRY BY JÓZEF ROSTAFIŃSKI

SUMMARY

In the Museum of the Botanical Garden of Cracow University the letters (235) to Józef Rostafiński (1850-1928) are kept. They are answers to an inquiry of 1883 concerning the folk names of plants. They include almost 15,5 thousand names of which 1000 refer to medicinal herbs (c. 160 species).

58,8% of the letters were sent in from Galicia (the Austrian occupation sector of Poland), 24,7% from the Grand Duchy of Poznań (the Prussian sector), but much less from the Russian sector: 4,7% from the Kingdom of Poland and 11,8% from Poland's eastern territories. The data are evidence of the knowledge of such plants and of their use in folk medicine. Thanks to the inquiry we are able now to learn not only about the folk names of herbs in the mid-19th century, but also about the ways they were used and against what kind of illnesses and ailments.